

**PROGRAMMES SUPPORTING THE PROCESS OF SOCIAL
REHABILITATION OF PRISONERS IN PRISONS
(SELECTED EXAMPLES)**

**PROGRAMY WSPIERAJĄCE PROCES READAPTACJI SPOŁECZNEJ
SKAZANYCH W ZAKŁADACH KARNYCH
(WYBRANE PRZYKŁADY)**

Anna Witkowska-Paleń

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
a.witkowskapalen@gmail.com

ABSTRACTS

This article has review character. Its analysis concentrates on selected programmes of social rehabilitation of prisoners which are realized in polish prisons. These programmes are formed by penitentiary personnel and usually have original project. They allow to overcome the barriers to social rehabilitation of prisoners. The author analyses the programmes and projects which are realized in two penitentiary institutions in Podkarpackie Voivodship – in prison for women functioning in Remand Prison in Nisko and in prison for men in Rzeszów-Załęże.

The starting point of discussion are in this article the main problems of prisoners that hinder them effective social rehabilitation and therefore there are the barriers of proper functioning in society after leaving the prison. Such problems include first of all the broken or disturbed relationships with family, insufficient education, qualifications and professional experience, social skills deficit, passivity and helplessness in the implementation of daily affairs, abuse of alcohol and drugs, inability to control negative emotions, inability to cope with stress and frustration, inability to build positive relationships with others and on the other hand reluctance to prisoners and their stigmatization in society.

Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowy. Ukazuje wybrane programy z zakresu społecznej readaptacji więźniów realizowane w zakładach karnych. Są to programy autorskie, tworzone przez kadrę penitencjarną w odpowiedzi na problemy skazanych, stanowiące bariery ich efektywnej resocjalizacji. Analizie poddano programy i projekty realizowane w dwóch

jednostkach penitencjarnych w województwie podkarpackim: w zakładzie karnym dla kobiet funkcjonującym na terenie aresztu Śledczego w Nisku oraz w zakładzie karnym dla mężczyzn w Rzeszowie-Załężu.

Punktem wyjścia rozważań uczyniono wiodące problemy, utrudniające społeczną readaptację więźniów, stanowiąc tym samym bariery ich bezkonfliktowego włączania się w życie społeczne po opuszczeniu zakładu karnego. Do takich problemów zaliczyć należy przede wszystkim: zerwane lub zaburzone więzi z rodziną, niski poziom wykształcenia, brak kwalifikacji i doświadczenia zawodowego, deficyt umiejętności społecznych, bierność i bezradność w realizacji spraw życia codziennego, skłonność do uzależnień (nadużywanie alkoholu i zażywanie środków odurzających), brak umiejętności kontrolowania negatywnych emocji, radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych, nieumiejętność budowania pozytywnych relacji w otoczeniu społecznym, a z drugiej strony niechęć społeczeństwa i stygmatyzacja osób karanych w środowisku społecznym.

KEYWORDS:

prison service, offenders, social reintegration, rehabilitation, reintegration programmes, barriers to prisoner reintegration

więziennictwo, skazani, readaptacja społeczna, resocjalizacja, programy readaptacji, bariery readaptacji więźniów

WPROWADZENIE

Readaptacja społeczna, najogólniej rzecz ujmując, oznacza proces przywracania więźniów do normalnego, bezkonfliktowego funkcjonowania w społeczeństwie po odbyciu kary pozbawienia wolności (Kierszkowska, 2009, s. 99). W węższym rozumieniu jest to proces przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego, który przypada na ostatnie 6 miesięcy przed opuszczeniem przez więźnia placówki penitencjarnej i jest realizowany przez personel więzienny we współpracy z podmiotami zewnętrznymi (np. kuratorem sądowym) (Szczygieł, 2002, s. 12). W literaturze przedmiotu podkreśla się jednak, że proces „przywracania” więźniów do życia w społeczeństwie powinien być zapoczątkowany możliwie jak najwcześniej, a więc już na początku ich pobytu w więzieniu (Liszke, 2009, s. 113).

Proces społecznej readaptacji skazanych w zakładach karnych obejmuje szereg różnorodnych oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym,

profilaktycznym czy terapeutycznym. Najczęściej działania te obejmują: edukację, mającą na celu poszerzenie czy zdobywanie przez skazanego kwalifikacji zawodowych, organizowanie zajęć o charakterze kulturalno-oświatowym, umożliwiających rozwijanie zainteresowań skazanych i promowanie aktywnych sposobów spędzania czasu wolnego, oddziaływania profilaktyczne, kształtujące umiejętności i kompetencje społeczne, oddziaływania terapeutyczne i wiele innych. Generalnie więc, praca penitencjarna personelu więziennego ze skazanym jest ukierunkowana na takie przygotowanie go do życia w społeczeństwie otwartym, aby mógł w nim funkcjonować bez naruszania porządku prawnego (Machel, 2003, s. 50–51). Należy przy tym pamiętać, że wszelkie oddziaływania wobec więźnia, zgodnie z międzynarodowymi regulacjami, mogą odbywać się wyłącznie za zgodą samego skazanego (Szczygieł, 2002, s. 42).

Istotną rolę, wspierającą proces społecznej readaptacji więźniów podczas odbywania kary pozbawienia wolności, pełnią realizowane przez Służbę Więzienną programy oddziaływań resocjalizacyjnych i readaptacyjnych. Zakłady karne w Polsce każdego roku realizują po kilkaset takich programów, skierowanych do różnych grup osadzonych. Powstają one w odpowiedzi na problemy i potrzeby więźniów, a ich zasadniczym celem jest możliwie najlepsze przygotowanie więźniów do opuszczenia placówki penitencjarnej. Wiele programów ma charakter cykliczny i jest realizowanych na przestrzeni wielu lat, inne powstają w odpowiedzi na szczególne, aktualne problemy więźniów. W realizacji tychże programów zakłady karne współpracują także z licznymi instytucjami i podmiotami społecznymi, funkcjonującymi w danym środowisku lokalnym.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule będą wiodące problemy utrudniające skazanym readaptację społeczną i na tym tle zarysowane zostaną możliwości oddziaływań penitencjarnych, realizowane w zakładach karnych w formie programów readaptacyjnych. Na potrzeby niniejszego artykułu analizie poddano programy realizowane w dwóch placówkach penitencjarnych w województwie podkarpackim, podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Rzeszowie (dalej: OISW w Rzeszowie). Jedną z tych placówek jest zakład karny dla kobiet funkcjonujący na terenie Aresztu Śledczego w Nisku, o pojemności do 93 miejsc dla osób tymczasowo aresztowanych oraz odbywających kary pozbawienia wolności (Wójtowicz, 2009, s. 131). Druga placówka to Zakład Karny w Rzeszowie-Załężu, będący największą jednostką penitencjarną w regionie (o pojemności do 1002 osadzonych). Jest to zakład karny dla mężczyzn. W jego strukturze funkcjonuje 11 oddziałów, m.in.

dla recydywistów penitencjarnych, skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo, skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych czy skazanych stwarzających poważne zagrożenie społeczne (Zakład Karny w Rzeszowie-Załężu, <http://www.sw.gov.pl/>).

Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowy, zaś wybrane bariery społecznej readaptacji skazanych oraz programy penitencjarne, stanowiące próbę niwelowania tych barier, zostaną nakreślone jedynie w zarysie, stanowiąc tym samym przyczynek do dalszej, pogłębionej analizy.

PROGRAMY PRORODZINNE (WSPIERAJĄCE ŻYCIE RODZINNE SKAZANYCH)

Zaburzone, osłabione czy całkowicie zerwane przez pobyt w zakładzie karnym więzi rodzinne utrudniają społeczną readaptację skazanych. Nawet stosunkowo krótkotrwały pobyt w więzieniu dezorganizuje życie rodzinne, zaś wieloletni – prowadzi do stopniowego zatracania umiejętności pełnienia ról rodzinnych i rodzicielskich (np. roli małżonka czy rodzica). Dotyczy to szczególnie osadzonych kobiet, które na czas pobytu w więzieniu, tracą więzi ze swoimi dziećmi powierzonymi pod opiekę osobom trzecim bądź placówkom opiekuńczo-wychowawczym (Szymanowski, 1995, s. 129). Zerwane lub zaburzone więzi rodzinne utrudniają także proces readaptacji przebywającym w zakładach karnych mężczyznom. Ojcowie, przebywający w więzieniach, często tracą autorytet w oczach dzieci lub też są obwiniani za stygmatyzację całej rodziny w otoczeniu społecznym, a będącą wynikiem uwięzienia ojca. Co więcej, część rodzin osób przebywających w zakładach karnych ulega rozbiciu na wskutek separacji bądź rozwodu, zwłaszcza jeśli w rodzinie tej – jeszcze przed osadzeniem skazanego w zakładzie karnym – występowały konflikty, zjawiska patologiczne czy też osadzenie było wynikiem procesu znęcania się skazanego nad osobami najbliższymi (Ostrihańska, 2007, 438). Dodatkowym utrudnieniem może być także fakt, iż skazani, zarówno kobiety jak i mężczyźni, to nierzadko osoby o niskich umiejętnościach pełnienia ról rodzinnych jeszcze przed osadzeniem w zakładzie karnym. Tworzą oni rodziny zaburzone, konfliktowe, dotknięte problemem przemocy i uzależnień, cechujące się bezradnością w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i biernością życiową. Nieumiejętność tworzenia wartościowego środowiska wychowawczego dla własnych dzieci jest zazwyczaj wynikiem

wzrastania przez te osoby w rodzinach dysfunkcyjnych, dotkniętych zjawiskami patologicznymi (Nielubowicz, Niemiec, 2009, s. 159; Szymanowska, 2003, s. 78).

Personel więzienny, mając świadomość znaczenia udziału rodziny w procesie resocjalizacji skazanych, dąży do utrzymania, wzmocnienia czy „uzdrowienia” więzi, łączących więźnia z najbliższymi, szczególnie zaś z małoletnimi dziećmi.

Przykładem oddziaływań, mających na celu kształtowanie i wzmocnianie więzi osadzonych z rodziną, może być cykliczny program readaptacyjny, zatytułowany *Rodzina jest dobra na wszystko*, realizowany od kilku lat w zakładzie karnym dla kobiet w Nisku, a kierowany do więźniarek posiadających nieprawidłowo zinternalizowany system wartości, wynikający z funkcjonowania w rodzinie patologicznej lub dysfunkcyjnej i nie posiadających ukształtowanych wzorców prawidłowego pełnienia ról rodzinnych (matki, żony, gospodyni domowej). W ramach tego programu zorganizowano m.in. tzw. „Szkołę dla rodziców”, której celem jest wzmocnianie umiejętności wychowawczych więźniarek będących matkami. Tematyka realizowanych zajęć koncentrowała się wokół trzech głównych bloków tematycznych, tj.:

- budowanie relacji z dzieckiem – poprzez m.in. kształtowanie umiejętności aktywnego słuchania dziecka, wyrażania wobec niego oczekiwań w taki sposób, aby dziecko je respektowało, modyfikowania zachowań niepożądanych u dziecka, konstruktywnego rozwiązywania sporów czy budowania poczucia wartości u dziecka;
- wspieranie procesu budowania pozytywnych (opartych na więzi i szacunku) relacji pomiędzy dziećmi w rodzinie – tu wyszczególniono problematykę zazdrości i rywalizacji pomiędzy rodzeństwem czy problem sprawiedliwego traktowania dzieci;
- problemy wieku dorastania – obejmujące zagadnienia młodzieńczego buntu, potrzeby niezależności u dorastającego dziecka, jak również problemy młodzieży i zachowania ryzykowne w okresie adolescencji.

Istotnym punktem programu wzmocniania więzi osadzonych kobiet z rodzinami jest również doroczny, cykliczny piknik rodzinny, organizowany przy współpracy z lokalnymi instytucjami kulturalnymi i oświatowymi. Jest to impreza plenerowa, wyczekiwana przez więźniarki, które mają okazję spędzenia w zorganizowany sposób czasu z własnymi dziećmi poza murami więzienia.

Wzmocnieniu więzi matek, odbywających kary pozbawienia wolności z własnymi dziećmi, służyła też unikatowa inicjatywa wychowawców

z Aresztu Śledczego w Nisku, zrealizowana przy współpracy z Polskim Radiem Rzeszów oraz Okręgowym Inspektoratem Służby Więziennej w Rzeszowie. W 2012 r. wydano płytę CD zawierającą nagrania 18 najpopularniejszych w Polsce bajek w interpretacji więźniarek z zakładu karnego w Nisku. Głównym założeniem projektu było umożliwienie matkom, odbywającym karę pozbawienia wolności, czytanie bajek swoim dzieciom „zza krat”, a tym samym wzmacnianie, mimo nieobecności matki w domu, więzi z własnym dzieckiem. Płyta miała swoją premierę w dniu 26 maja 2012 r. („Dzień matki”). Część nakładu przekazano do szkół oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych (np. domów dziecka).

Resocjalizacji skazanych mężczyzn, poprzez wpieranie ich procesu integracji z rodzinami, służy natomiast program realizowany w Zakładzie Karnym w Rzeszowie-Załężu, zatytułowany *Jestem ojcem*. Głównym celem programu jest podtrzymywanie więzi skazanych z rodzinami, szczególnie zaś z dziećmi. W ramach programu organizowane są doroczne, wakacyjne spotkania rodzinne na terenie jednostki. Programowi tych spotkań towarzyszą zabawy, konkursy i gry dla dzieci oraz całych rodzin, jak również występy i programy artystyczne przygotowane przez osadzonych. W realizacji programu, Zakład Karny w Rzeszowie, podobnie jak wskazana wyżej placówka penitencjarna dla kobiet, współpracuje z lokalnymi instytucjami (m.in. charytatywnymi, które są fundatorami nagród i prezentów dla dzieci).

PROGRAMY Z ZAKRESU PROFILAKTYKI UZALEŻNIEŃ

Kolejnym, wiodącym problemem osób, odbywających kary pozbawienia wolności, jest podatność na uzależnienia (nadużywanie alkoholu, sięganie po środki odurzające). Badania kryminologiczne dowodzą, że wiele przestępstw popełnianych jest w stanie nietrzeźwości sprawcy – przykładowo: częściej niż co drugie zabójstwo, średnio co trzecie pobicie bądź rozbój oraz ok. $\frac{3}{4}$ wypadków znęcania się nad osobą najbliższą (tzw. „przemoc w rodzinie”). Osoby nadmiernie pijące są bardziej podatne na kolizję z prawem niż osoby pijące umiarkowanie lub wcale (Hołyst, 2009, s. 580–581).

Nadużywanie alkoholu i zażywanie środków odurzających zaburza psychospołeczne funkcjonowanie człowieka, powoduje szereg problemów w życiu osobistym jednostki, sprzyja powstawaniu konfliktów w rodzinie, środowisku koleżeńskim czy w życiu zawodowym. Generalnie skłonność do uzależnień to istotna bariera, która niweczy wszelkie wysiłki

resocjalizacyjne w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności i stanowi istotny czynnik recydywy. Jak wykazały badania przeprowadzone przez Aleksandrę Szymanowską w wybranych zakładach karnych „grupą pijącą najczęściej i to każdy z rodzajów alkoholu byli recydywiści, najrzadziej natomiast osoby odbywające karę pozbawienia wolności po raz pierwszy” (2003, s. 37). Natomiast grupę, która najczęściej używała narkotyków, „eksperymentowała” z substancjami psychoaktywnymi, stanowili młodociani więźniowie (*Ibidem*, s. 51). Problem skłonności do uzależnień dotyczy także kobiet, odbywających kary pozbawienia wolności. Wg danych Teodora Szymanowskiego ok. $\frac{3}{4}$ więźniarek nadużywało alkoholu na wolności, a ponad połowa wykazywała objawy uzależnienia (1995, s. 133–134). Także badania przeprowadzone przez autorkę niniejszego artykułu w populacji uwięzionych kobiet w zakładzie karnym w Nisku dowodzą, że ok. $\frac{2}{3}$ z nich nadużywało alkoholu, a co piąta więźniarka (ok. 20%) była leczona w związku z uzależnieniem. Badania te wykazały również, że co szósta kobieta (16,7%) miała na wolności kontakt z narkotykami i innymi środkami odurzającymi (Witkowska-Paleń, 2001, s. 651–652).

Funkcjonariusze Służby Więziennej mają świadomość, że pobyt w więzieniu nie może być traktowany przez osoby ze skłonnością do nadużywania alkoholu, czy sięgania po środki odurzające jedynie jako czas przymusowej abstynencji. Dlatego też podkreślają, że okres odbywania kary w jednostce penitencjarnej, w wypadku skazanych podatnych na uzależnienia i zaliczanych do tzw. grup ryzyka (tj. wywodzących się ze środowisk obarczonych ryzykiem uzależnień), to czas, w którym można poddać osobę skazaną intensywnym oddziaływaniom z zakresu profilaktyki uzależnień (Nielubowicz, Niemiec, 2009, s. 158).

Do mężczyzn odbywających kary pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Rzeszowie-Załężu kierowane są dwa programy z zakresu profilaktyki uzależnień. Pierwszy pod nazwą *Stop narkotykom*, którego odbiorcami są więźniowie, mający w przeszłości kontakt z narkotykami oraz osadzeni zainteresowani tą problematyką. Istotą programu jest propagowanie wiedzy o uzależnieniach i wzbudzanie wśród osadzonych świadomości na temat szkodliwości zażywania narkotyków, jak również kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów osobistych bez sięgania po środki odurzające. Także program z zakresu readaptacji społecznej pod nazwą *Trzeźwość to stan umysłu* – kierowany do więźniów przejawiających skłonność do nadużywania alkoholu i wykazujących deficyty w zakresie umiejętności społecznych – koncentruje się wokół profilaktyki

uzależnień, m.in. poprzez organizowane na terenie zakładu zajęcia o charakterze kulturalno-oświatowym, których celem jest kształtowanie twórczych i prospołecznych postaw i zainteresowań skazanych, wzbudzanie u nich potrzeby i umiejętności spędzania wolnego czasu w sposób społecznie akceptowany, wolny od używek, pobudzanie do refleksji nad swoim dotychczasowym życiem, relacjami rodzinnymi i społecznymi oraz kształtowanie krytycznego stosunku do zachowań przejawianych pod wpływem alkoholu (np. łamanie prawa, agresja itp.). Zajęcia profilaktyczne są prowadzone przez personel więzienny przy współpracy z lokalnymi organizacjami, działającymi w obszarze profilaktyki i przeciwdziałania uzależnieniom. Ponadto w jednostce od ponad 20 lat funkcjonuje grupa Anonimowych Alkoholików oraz grupa Anonimowych Narkomanów „Azył”, którą współtworzą osadzeni, odbywający karę pozbawienia wolności w oddziale dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Każdego roku w zakładzie karnym w Rzeszowie organizowane są tzw. mityngi otwarte, w których uczestniczą także skazani z grup AA z innych jednostek penitencjarnych podległych OISW w Rzeszowie (m.in. z Przemyśla, Jasła, Medyki) oraz grup AA, działających w środowisku wolnościowym. Tematem wiodącym tych spotkań jest podtrzymywanie pozytywnych efektów trwania w trzeźwości po opuszczeniu zakładu karnego: przykładowo, w 2010 r. mityng otwarty przebiegał pod hasłem „Opuścić więzienie, nie znaczy być wolnym”, w 2012 r. – „Czy i jak mam zamiar korzystać z doświadczeń zdobytych na mityngach AA po wyjściu na wolność”.

W Areszcie Śledczym w Nisku skazane kobiety uczestniczą w cyklicznie realizowanym programie readaptacji społecznej, obejmującym psychoedukację z zakresu profilaktyki antyalkoholowej. Program nosi nazwę *Trzeźwym okiem* i prowadzony jest przez psychologa więziennego. W szczególności, program kierowany jest do więźniarek, wykazujących symptomy uzależnienia, osób po przebytej terapii uzależnień (w celu podtrzymania jej efektów) oraz tych kobiet, które popełniły przestępstwo w stanie nietrzeźwości. Obejmuje on zajęcia edukacyjne (wykłady, warsztaty) także z udziałem zaproszonych gości – specjalistów od problematyki uzależnień. Celem organizowanych zajęć jest poszerzenie wiedzy więźniarek na temat uzależnień oraz wpływu alkoholu na różne sfery życia człowieka. Więźniarki uczestniczą ponadto w spotkaniach grupy anonimowych alkoholików, organizowanych w miejscowej poradni leczenia uzależnień, oraz służą sobie nawzajem pomocą i wsparciem w ramach funkcjonującej na terenie zakładu tzw. grupy „Kontakt”. Ważną częścią

programu jest także doroczny udział więźniarek w rekolekcjach „trzeźwościowych”, organizowanych przez stowarzyszenie Apostolstwo Trzeźwości „Pokój i Dobro” w Leżajsku.

PROGRAMY Z ZAKRESU AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ

Kolejną barierą społecznej readaptacji więźniów jest fakt, iż większość z nich legitymuje się niskim poziomem wykształcenia i nie posiada kwalifikacji zawodowych. Bardzo często więźniowie nie mają żadnego doświadczenia zawodowego, bowiem przed osadzeniem w zakładzie karnym pracowali jedynie dorywczo bądź wcale. Dotyczy to i uwięzionych kobiet, i mężczyzn.

Niski poziom wykształcenia, nieadekwatne do sytuacji na rynku pracy kwalifikacje lub ich brak minimalizują szanse podjęcia pracy po opuszczeniu przez skazanego więzienia, a tym samym sprzyjają wykluczeniu i w efekcie powrotności do przestępstwa. Dodatkowo trudności w znalezieniu przez byłego więźnia pracy pogłębiane są przez sam fakt karalności (stygmat przestępcy) i niechęć potencjalnych pracodawców do zatrudniania osób po wyrokach. Dotychczasowe badania dowodzą, że jedynie ok. 10–15% skazanych znajduje zatrudnienie po opuszczeniu zakładu karnego, przy czym nierzadko wykonują prace nie wymagające szczególnych kwalifikacji, nisko płatne, prace dorywcze lub znajdują zatrudnienie w tzw. szarej strefie (Korsak, 2008, s. 5–6; Szymanowska, 2003, s. 26, 29–30).

W zakładach karnych, podlegających Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Rzeszowie, od lat są prowadzone cykliczne szkolenia i kursy zawodowe dla osób skazanych. Są one finansowane m.in.: ze środków z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz.U.2014.1899), w ramach projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Społecznego (w latach 2008–2014) czy w 2014 r. – z Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2009–2014 (szerzej: Nicgorski, 2014, s. 15–16). W zakładzie karnym dla kobiet w Nisku dotychczas realizowano szkolenia i kursy w zakresie na przykład opiekuna osób starszych, podstaw obsługi komputera, obsługi kas fiskalnych czy kursu krawieckiego. Mężczyźni osadzeni w zakładzie karnym w Rzeszowie uczestniczyli w kursach przygotowujących do zawodów: spawacza, tokarza, brukarza, glazurnika i wielu innych.

Oprócz wyposażenia skazanych w odpowiednie kwalifikacje, ułatwiające im aktywizację zawodową po opuszczeniu zakładu karnego, niezmiernie ważna jest sama aktywizacja społeczna więźniów. W literaturze

przedmiotu podkreśla się, że więźniów cechuje brak umiejętności społecznych, niezaradność i bierność życiowa czy postawy roszczeniowe. Pobyt w zakładzie karnym (zwłaszcza wieloletni) sprawia, że osoby te tracą umiejętność rozwiązywania własnych problemów, podejmowania decyzji w sprawach osobistych, zawodowych, urzędowych. Więzienie bowiem „skutecznie zabija inicjatywę, pomysłowość, zdolność kierowania własnym życiem i brania za nie odpowiedzialności” (Woźniakowska, 2006, s. 8).

W odpowiedzi na powyższe problemy, które ujawniają także więźniarki w Areszcie Śledczym w Nisku, zainicjowano w 2012 r. program z zakresu readaptacji społecznej pod nazwą *Urzędnicza dżungla*. Jego celem było kształtowanie wśród osadzonych kompetencji społecznych i umiejętności realizowania spraw urzędowych. Przy realizacji programu zakład karny współpracował z lokalnymi urzędami i instytucjami publicznymi (m.in. urzędem pracy, ośrodkiem pomocy społecznej, urzędem gminny, urzędem skarbowym itp.), na terenie których odbywały się zajęcia praktyczne związane z wypełnianiem wniosków, druków i formularzy dotyczących różnych spraw urzędowych. Więźniarki miały więc możliwość zapoznać się z zakresem i formami działania poszczególnych urzędów i instytucji publicznych, uczyły się wypełniać różnego rodzaju formularze (np. wniosek o wyrobienie dowodu osobistego), pisać podania o pracę, wnioskować o przyznanie pomocy materialnej itp.

Natomiast w Zakładzie Karnym w Rzeszowie-Załężu pomoc skazanym w zakresie aktywizacji społeczno-zawodowej świadczy przywiezienny „Klub Pracy”, w którym więźniowie pod okiem trenerów i instruktorów (m.in. przeszkolonych funkcjonariuszy Służby Więziennej) uczą się aktywnych technik poszukiwania zatrudnienia, pisania dokumentów aplikacyjnych (życiorys, podanie o pracę), nabywają podstawowych umiejętności z zakresu komunikacji społecznej, przygotowując się w ten sposób do rozmów kwalifikacyjnych z pracodawcą, zapoznają się z zasadami prowadzenia działalności gospodarczej czy podstawowymi zagadnieniami z zakresu prawa pracy. Mają również możliwość określenia własnych predyspozycji i kwalifikacji do wykonywania określonych zawodów czy opracowania własnych, indywidualnych planów poszukiwania zatrudnienia po opuszczeniu zakładu karnego. Projekt ten w latach 2008–2013 był współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki i z jednej strony umożliwił przeszkolenie funkcjonariuszy Służby Więziennej do prowadzenia zajęć aktywizacyjnych z osadzonymi, w sposób adekwatny do aktualnych wyzwań

otwartego rynku pracy, zaś z drugiej – umożliwił organizowanie kursów specjalistycznych i zajęć aktywizacyjnych dla więźniów. W realizacji tego programu zakład karny współpracował także z podmiotami zewnętrznymi, np. Ochotniczym Hufcem Pracy w Rzeszowie.

WOLONTARIAT I DZIAŁALNOŚĆ PROSPOŁECZNA WIĘŹNIÓW

W ostatnich latach w Polsce szczególnego znaczenia w procesie społecznej readaptacji skazanych nabiera wolontariat więźniów oraz ich udział w akcjach prospołecznych i charytatywnych. Więźniowie opiekują się osobami chorymi, niepełnosprawnymi, dziećmi czy zwierzętami w schroniskach. Zakłady karne współpracują w tym zakresie z domami pomocy społecznej, hospicjami, placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, schroniskami dla zwierząt itp. Więźniowie aktywnie uczestniczą też w różnego rodzaju akcjach charytatywnych (Sałapa, 2011, <http://www.sw.gov.pl>).

Resocjalizacja więźniów poprzez angażowanie ich w działalność wolontariacką, akcje prospołeczne i charytatywne ma ogromne znaczenie w procesie ich readaptacji, gdyż w warunkach więziennej izolacji nie ma miejsca na integrację ze środowiskiem społecznym. Dzięki takiej działalności więźniowie nabywają umiejętności współżycia w społeczeństwie, budowania relacji interpersonalnych z innymi, kształtują swe postawy otwartości na drugiego człowieka i jego potrzeby oraz uczą się poczucia odpowiedzialności (Krakowiak, Paczkowska, 2014, s. 59). Praca wolontariacka, udział w akcjach dobroczynnych przynoszą też korzystne zmiany w sferze poznawczej, emocjonalnej. Więźniowie, biorący udział w takich akcjach, doznają więcej pozytywnych emocji: poczucia zadowolenia z siebie, empatii, wiary we własne siły i możliwości czy poczucia znaczenia. Jednocześnie udział więźniów w akcjach na rzecz słabszych i potrzebujących daje im możliwość zadośćuczynienia społecznego (Olejnik, 2009, s. 100–101). Co więcej, włączanie więźniów w działania prospołeczne sprzyja przełamywaniu stereotypowych wyobrażeń społeczeństwa o osobach skazanych, jednocześnie kształtuje też pozytywny osąd, dotyczący samych zakładów karnych jako jednostek resocjalizacyjnych.

Na kanwie tych rozważań należy także nadmienić, że wolontariat więźniów w Polsce jest swoistym fenomenem na skalę europejską. Traktuje o tym m.in. artykuł autorstwa ks. Piotra Krakowiaka, Agnieszki Paczkowskiej i Roberta Witkowskiego (2012) opublikowany w *European Journal of Palliative Care*.

Przykładem włączania więźniów w działania prospołeczne może być realizowany od 2012 r. w Areszcie Śledczym w Nisku projekt pod nazwą *Lalka dla Elizy*. Adresatką działań jest kilkunastoletnia dziewczynka – Eliza, dotknięta niezwykle rzadką chorobą Niemann-Picka. Więźniarki z Niska włączyły się w ogólnopolską akcję szycia lalek, które następnie licytowane są na aukcji internetowej, zaś pozyskane w ten sposób środki finansują kosztowny proces leczenia chorej dziewczynki. Od samego początku nagłaśnianie akcji charytatywnej wspierają regionalne media, zaś do tej pory jednostka przygotowała i przekazała na licytację kilkadziesiąt lalek. Ponadto, każdego roku w grudniu, w okresie przedświątecznym, więźniarki z Niska przygotowują kartki i ozdoby świąteczne w ramach zajęć z rękodzieła artystycznego. Część z nich przekazywana jest do wybranych instytucji współpracujących z placówką, a pozostałe są przeznaczane na licytację podczas dorocznego finału Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Areszt Śledczy w Nisku od 2005 r. współpracuje także z Domem Pomocy Społecznej w Stalowej Woli, a więźniarki, jako wolontariuszki, opiekują się jego pensjonariuszami – osobami starszymi. Dotychczas wolontariuszkami w placówce było 65 więźniarek, które wykonywały także prace porządkowe i przy pielęgnacji zieleni na terenie obiektu oraz prace usługowe w pralni.

Skazani mężczyźni z zakładu karnego w Rzeszowie również angażują się w działalność prospołeczną. W ramach zajęć z zakresu rękodzieła artystycznego wykonują prace, które są przekazywane na rzecz Fundacji Podkarpackie Hospicjum dla Dzieci. Dochód ze sprzedaży tychże prac, podczas okolicznościowych kiermaszów i aukcji charytatywnych organizowanych przez Fundację, wspiera działalność związaną z opieką nad chorymi dziećmi. Więźniowie z Rzeszowa, podobnie jak więźniarki z Niska, aktywnie uczestniczą także w Podkarpackim Finale Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, biorąc udział w pracach porządkowych w trakcie trwania imprezy na rzeszowskim Rynku Starego Miasta.

Mężczyźni z zakładu karnego w Rzeszowie, podobnie jak więźniarki z Niska, również angażują się w nieodpłatną pomoc na rzecz wybranych placówek. Od 2004 r. w prace porządkowe i gospodarskie (m.in. pomoc w kuchni, pralni) w Domu Pomocy Społecznej w Rzeszowie zaangażowanych było 280 skazanych. Podobna liczba więźniów wolontariuszy współpracowała od 2005 r. ze schroniskiem dla bezdomnych zwierząt „Kundelek”, wykonując prace porządkowe oraz związane z opieką nad zwierzętami. Natomiast w czerwcu 2014 r., w oparciu o współpracę ze schroniskiem, zainicjowano program z zakresu społecznej readaptacji

skazanych z elementami dogoterapii. Program nosi nazwę *Pomóż mi wyjść*. W ramach tego programu, więźniowie poprzez kontakt ze zwierzętami uczą się panowania nad negatywnymi emocjami oraz kształtują umiejętności konstruktywnego radzenia sobie w sytuacjach trudnych i stresujących. Program realizowany jest w ramach szerszego projektu finansowanego z Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2009–2014, w ramach programu „Wsparcie Służby Więziennej, w tym kary nieizolacyjnej”.

UDZIAŁ WIĘZNIÓW W PROGRAMACH PROFILAKTYCZNO-EDUKACYJNYCH SKIEROWANYCH DO SPOŁECZEŃSTWA („ŚWIADECTWA” SKAZANYCH)

Ważną rolę w procesie społecznej readaptacji więźniów odgrywać mogą także projekty o charakterze profilaktyczno-edukacyjnym, kierowane do społeczeństwa, a do udziału w których włączani są skazani, przedstawiający historie swojego życia, dając tym samym swoiste „świadczenia”, nie tylko ku przestrodze, lecz również w celu podniesienia świadomości społecznej na temat konsekwencji związanych z naruszeniem prawa. Do tej pory najbardziej rozpowszechnione były programy, w których byli skazani brali udział w spotkaniach z więźniami na terenie różnych placówek penitencjarnych w naszym kraju i dzieląc się z osadzonymi historią swojego życia, zachęcali innych do zmiany swojego postępowania, zaświadczać własnym przykładem, iż możliwe jest zerwanie ze światem przestępczym czy nałogami. Taki program, pod nazwą *Powrót do wolności*, od ponad 10 lat realizuje Fundacja „Sławek” (<http://fundacjaslawek.org/>).

Więźniowie coraz częściej są także angażowani w dawanie świadectwa swojego życia poza murami więzienia, zaś projekty tego typu kierowane są do młodzieży, osób ze środowisk zagrożonych czy ogółu społeczeństwa. Mogą być realizowane w formie „tradycyjnej”, a więc bezpośrednich spotkań więźniów z wybranymi grupami docelowymi, ale także w formie reportaży, audycji radiowych czy filmów dokumentalnych – jak dowodzi praktyka OISW w Rzeszowie (o czym będzie mowa poniżej).

Przykładem działań tego rodzaju w Areszcie Śledczym w Nisku może być innowacyjny projekt związany z przygotowaniem w 2012 r. filmu dokumentalnego pt. „Odkupione” w reżyserii Michała Szcześniaka. Film ukazuje losy dwóch bohaterek: Anety – kobiety osadzonej za zabójstwo w zakładzie karnym w Nisku oraz Heleny – niepełnosprawnej pensjonariuszki Domu Pomocy Społecznej w Stalowej Woli, którą opiekuje się

więźniarka. Film pokazuje „jak przypadkowe spotkanie osób z «różnych światów» daje początek przemiany. Aneta pomaga swojej podopiecznej w wykonywaniu codziennych czynności. Pani Helena wysłuchuje opowieści dziewczyny, mówi jej o swoich przeżyciach, próbuje ją zrozumieć i udzielić pomocy” (Wójtowicz, 2014, <http://www.sw.gov.pl/>). W zamysle twórców dokumentu jest stworzenie kolejnego filmu, ukazującego dalsze losy kobiety zwolnionej z zakładu karnego, która po opuszczeniu placówki, po dziewięciu latach pozbawienia wolności, wróciła do rodzinnego miasta, ułożyła sobie życie – wyszła za mąż i znalazła pracę.

Natomiast przykładem „dawania świadectwa” swojego życia przez więźniów z zakładu karnego w Rzeszowie może być projekt związany z organizowaniem na terenie placówki cyklu spotkań osadzonych z młodzieżą szkolną. Przykładowo, w 2014 roku zorganizowano spotkanie dla młodzieży szkół gimnazjalnych i średnich, którego problematyka dotyczyła profilaktyki uzależnień. Celem tego projektu, na przykładzie historii życia jednego z osadzonych, było uświadomienie młodzieży konsekwencji podejmowania zachowań ryzykownych, w tym związanych z nadużywaniem alkoholu i łamaniem prawa (Słysz, 2014, <http://www.sw.gov.pl/>).

Projektem edukacyjnym o charakterze profilaktycznym, skierowanym do całego społeczeństwa, jest aktualnie realizowany przez Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Rzeszowie i Polskie Radio Rzeszów projekt pod nazwą *Za to mnie nie wsadzq*. Jego ideą jest rozwijanie świadomości społecznej na temat konsekwencji nieprzestrzegania prawa (m.in. ukazywanie „poważnych konsekwencji z pozoru błahych przewinień” – jak brzmi podtytuł projektu) oraz kształtowanie właściwych postaw obywatelskich sprzyjających budowaniu porządku prawnego. W ramach projektu wyemitowano w Radiu Rzeszów cykl sześciu audycji przedstawiających przykłady przekroczeń prawa. W nagraniach udział wzięli skazani, którzy przybliżyli słuchaczom własne historie. Jednym z tematów poruszonych w projekcie był problem eurosieroctwa i jego negatywnych skutków w procesie socjalizacji dziecka. Jak bowiem wskazują funkcjonariusze Służby Więziennej, do więzień zaczynają trafiać dorosłe już „eurosieroty”, które pozbawione w okresie adolescencji dostatecznej opieki ze strony rodziców, pracujących poza granicami kraju, podejmowały zachowania ryzykowne, ulegały demoralizacji i popełniały czyny przestępcze. Problem ten zilustrowano w oparciu o historię jednej z więźniarek osadzonych w Areszcie Śledczym w Nisku (Wójtowicz, 2014, <http://www.zatomnieniewsadza.pl/>). Do współpracy przy projekcie zaproszono także ekspertów – sędziów, funkcjonariuszy policji, psychologów, pracowników

socjalnych i pracowników naukowych Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Każdy reportaż emitowany na antenie radia poprzedzała i wieńczyła dyskusja z udziałem zaproszonych ekspertów. Patronat nad programem objęło Ministerstwo Sprawiedliwości (Wągiel-Linder, 2014, s. 24–27). Projekt posiada także stronę internetową, która jest miejscem wymiany myśli, doświadczeń i opinii wszystkich zainteresowanych daną tematyką (<http://www.zatom-nieniewsadza.pl/>).

Te swoiste „świadczenia” dawane przez osadzonych, oprócz tego, że mają istotny walor edukacyjny i profilaktyczny dla szerszego społeczeństwa, odgrywają także dużą rolę dla samych więźniów – pozwalają im dokonać refleksji nad własnym życiem, uświadomić sobie i przeanalizować przyczyny, które doprowadziły do wykolejenia i wejścia na przestępczą drogę życia, pozwalają także dostrzec możliwości zmiany swej sytuacji, a tym samym wzbudzają i podtrzymują pragnienie przewartościowania swojego życia.

PODSUMOWANIE

Zarysowane powyżej programy z zakresu społecznej readaptacji skazanych stanowią jedynie wybrane przykłady możliwych oddziaływań wobec więźniów. W Areszcie Śledczym w Nisku rocznie realizowanych jest kilkanaście, zaś w Zakładzie Karnym w Rzeszowie-Załężu – z racji dużej pojemności placówki – kilkadziesiąt różnych programów. Większość z nich ma charakter autorski. Tworzone są przez wychowawców i psychologów więziennych w odpowiedzi na problemy dostrzegane wśród osadzonych. Takie inicjatywy – jak podkreśla wybitny znawca tej tematyki Henryk Machel – dowodzą zaangażowania i kreatywności samego personelu więziennego (2007, s. 227). W dużej mierze programy z zakresu społecznej readaptacji skazanych są realizowane „bezkosztowo” przez kadrę penitencjarną placówek i z wykorzystaniem istniejących zasobów wewnętrznych zakładu. Niektóre z nich mają charakter cykliczny – realizowane są od wielu lat i kierowane zarówno do dotychczasowych adresatów, ugruntowując tym samym już osiągnięte w pracy z danym więźniem efekty resocjalizacyjne, jak też kolejnych osadzonych, pragnących przystąpić do programu.

Znaczenie tych programów w procesie przywracania więźniów do życia w społeczeństwie otwartym jest nieocenione. Mogą bowiem odgrywać zasadniczą rolę w przygotowaniu skazanych do efektywnego pełnienia ról społecznych, rodzinnych i zawodowych, stanowiąc alternatywę

wobec przestępczych i aspołecznych zachowań. Ostatecznie też, mogą przyczynić się do ograniczenia recydywy wśród osób opuszczających jednostki penitencjarne, a tym samym służyć całemu społeczeństwu, które ponosi skutki przestępczej działalności. W procesie readaptacji więźniów istotny jest także udział przedstawicieli społeczeństwa, stąd też tworzone w zakładach karnych programy zakładają szeroką współpracę przy ich realizacji z podmiotami funkcjonującymi w danym środowisku lokalnym – z instytucjami sektora publicznego oraz organizacjami pozarządowymi. Zaś udział więźniów w akcjach społecznych i charytatywnych oraz swoje świadectwa obrazujące historie życia skazanych, umożliwiają zbliżanie świata zewnętrznego i tego „spoza krat”. To zaś służy przełamaniu funkcjonujących w społeczeństwie negatywnych stereotypów na temat osób odbywających kary pozbawienia wolności.

Choć w polskich zakładach karnych realizuje się szereg różnorodnych programów, wspierających proces resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych, to jednak brakuje systematycznych i pogłębionych badań, zwłaszcza longitudinalnych, nad ich efektywnością. Nieliczne badania, ujmujące jedynie wybrane aspekty tej problematyki, dowodzą, że udział w nich oceniany jest przez samych skazanych pozytywnie, a kształtowane w ich oparciu umiejętności i kompetencje – jako „przydatne” w życiu na wolności (Olejnik, 2009, s. 101–102; Nicgorski, 2014, s. 16).

REFERENCES

- Hołyst, B. (2009). *Kryminologia*. wyd. X, Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Kierszkowska, A. (2009). *Problemy readaptacyjne osób opuszczających placówki penitencjarne*. *Probacja* 2, ss. 99–110.
- Korsak, M. (2008). *Więźniowie na rynku pracy w Polsce*. *Biuletyn* 11. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych. Pozyskano (25.09.2014) z http://rynekpracy.org/files/1bezrobocie.org.pl/public/biuletyny_fise/080929_biuletyn_nr_11_wiezniowie.pdf.
- Krakowiak, P. i Paczkowska, A. i Witkowski, R. (2012). *Prisoners as Palliative care volunteers in Poland*. *European Journal of Palliative Care*, vol. 19, nr 5, ss. 246–251.
- Krakowiak, P. i Paczkowska, A. (2014). *Włączanie skazanych do wolontariatu opieki paliatywno-hospicyjnej na świecie i w Polsce. Dobre praktyki współpracy systemu penitencjarnego ze środowiskiem opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce*. *Probacja* 2, ss. 47–64.

- Liszke, W. (2009). *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego przez kuratora sądowego*. *Probacja* 3–4, ss. 113–122.
- Machel, H. (2007). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*. wyd. II, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Machel, H. (2003). *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk: Wydawnictwo Arche.
- Nicgorski, M. (2014). *Potęga Kapitału Ludzkiego*. *Forum penitencjarne* 04 (191), ss. 15–17.
- Nielubowicz, J. i Niemiec, M. (2009). *Kobiety w warunkach izolacji penitencjarnej – ZK Kraków Nowa Huta*. w: I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008* (ss. 155–159). Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Szczygieł, G. (2002). *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*. Białystok: Wydawnictwo Temida.
- Olejnik, L. (2009). *Program pracy wolontarystycznej „Bona” jako metoda readaptacji społecznej*. w: I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008* (ss. 95–104). Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Ostrihańska, Z. (2007). *Rodzina a proces resocjalizacji więźniów*. w: B. Kałdon (red.), *Profilaktyka, resocjalizacja, rewalidacja – pomocą rodzinie* (ss. 437–444). Sandomierz-Stalowa Wola: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Program świadectwa*. Pozyskano (23.09.2014) z http://fundacjaslawek.org/?page_id=105.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 6 lutego 2014 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Dz.U.2014.1899.
- Sałapa, L.A. (2011). *Wolontariat więźniów*, Pozyskano (26.09.2014) z <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/aktualnosci-sluzby-wieziennej/news,6204,wolontariat-wiezniow.html>.
- Słysz, M. (2014). *Spotkania profilaktyczne dla młodzieży*. Pozyskano (29.09.2014) z <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-rzeszow/zaklad-karny-rzeszow-zaleze/news,22849,spotkania-profilaktyczne-dla.html>.
- Szymanowska, A. (2003). *Więzenie i co dalej?*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Szymanowski, T. (1995). *Kobiety w więzieniu. Problemy przestępczości, wykonywania kary pozbawienia wolności oraz powrotu do społeczeństwa*. *Ethos* 1 (29), ss. 127–136.

- Wągiel-Linder, G. (2014). *Przestroga bez drętwej mowy*. *Forum penitencjarne* 04 (191), ss. 24–27.
- Woźniakowska, D. (2006). *Skazani i byli skazani na rynku pracy – ocena problemu z punktu widzenia organizacji pozarządowych*. Warszawa: Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności. Pozyskano (26.09.2014) z http://www.fise.org.pl/files/1bezrobocie.org.pl/public/Raporty/DWozniakowska_raport_dot_wiezniow.pdf.
- Wójtowicz, S. (2014). *Eurosieroty...* Pozyskano (29.09.2014) z <http://www.zatommieniewsadza.pl/pl/audycje/30-eurosieroty.html>.
- Wójtowicz, S. (2014). *Odkupione*. Pozyskano (29.09.2014) z <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-rzeszow/areszt-sledczy-nisko/news,23527,odkupione.html>.
- Wójtowicz, S. (2009). *Sukcesy i porażki w procesie resocjalizacji osadzonych kobiet*, w: I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008* (ss. 131–142). Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Witkowska-Paleń, A. (2010). *Kobiety – sprawczynie przestępstw (na podstawie analizy akt penitencjarnych w Areszcie Śledczym w Nisku)*. w: A. Witkowska-Paleń, J. Maciaszek (red.), *Kobieta we współczesnym społeczeństwie* (ss. 635–659). Stalowa Wola: wyd. WZNoS KUL.
- Zakład Karny w Rzeszowie-Zależu*, Pozyskano (25.09.2014) z <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-rzeszow/zaklad-karny-rzeszow-zaleze/>.